

Beck Attila¹

A germán hadikultúra jellemzői a római császárkortól a Karolingok koráig

Characteristics of Germanic Military Culture from the Roman Empire to the Carolingian Period

Absztrakt

A hadviselés története folyamán a különböző ellenfelek gyakran más megközelítéssel, módszerekkel, harcmodorral vívták meg a fegyveres konfliktusokat. Ezen különböző elképzeléseket és háborúzási szokásokat az adott népcsoport hadikultúrája alakította. Dolgozatomban a germán népek hadikultúráját ismertetem, hogy milyen elemek voltak jellemzőek a hadviselésükre, és milyen szokások és elképzelések mentén harcoltak és érték el háborús céljaikat.

Kulcsszavak: középkori hadviselés, hadikultúrák, germán népek, ókori hadviselés, Római Birodalom

Abstract

Throughout the history of warfare, a different adversaries have often fought their armed conflicts with different approaches, methods and modes of combat. This different approaches and warfare customs have been shaped by the military culture of the particular ethnic group. In my thesis, i will describe the military culture of the Germanic peoples, what elements characterised their warfare, and what customs and ideas they used to fight to achieve their war aims.

Keywords: medieval warfare, military cultures, Germanic peoples, antique warfare, Roman Empire

¹ Régész, Aquincumi Múzeum és Régészeti park, e-mail: beck.attila@uni-nke.hu

Bevezetés

Az emberi történelem folyamán, a régmúlt időkben vagy a jelenben, a fegyveres konfliktusokat számos olyan tényező alakította, amelyek hatással voltak a háborúk lefolyására és kimenetelére. A politika, az anyagi erőforrások, a haditechnikai fejlettség mellett fontos összetevő volt a fegyveres erőszakban részt vevők kulturális háttere, neveltetése, illetve a hozzáállásuk a konfrontációkhoz. Ezért fontos kiemelni, hogy a háború az adott kultúra kifejeződése, gyakran meghatározója a kulturális formáknak, és egyes társadalmakban a hadakozás maga a kultúra.²

Wayne E. Lee egyesült államokbeli történész a kultúra meghatározásánál arra mutatott rá, hogy a kultúra eszköztárat, repertoárt, illetve választási lehetőségeket biztosít, amely nem korlátozza az egyéni opciókat, hanem formálja az egyéni kultúrát, látásmódot. Emellett azt teszi hozzá, hogy a kultúra megjelenési formái a szavak mellett a tettekben is megtalálhatók. A megkülönböztethető, ismétlődő minták és viselkedésformák felfedik a mögöttes kulturális jellemzőket. Fontos továbbá, hogy a kulturális értékeket tovább kell adni a túléléshez, mint például egy hadviselés esetében is, a tanítás, utánzás és a társadalmi átadás egyéb formáiban, a doktrínában és a kiképzésben.³ Ebből az következik, hogy egy társadalmon belül a továbbadott gondolati sémák, értékek és viselkedésformák, illetve az ebből következő döntések döntően befolyásolják a hadviselést. Emellett Lee kiemeli, hogy a kultúra nem statikus, képes változni, átalakulni, alkalmazkodni és fejlődni.⁴

Hasonlóan vélekedik a kultúra definíciójáról Kovács Jenő altábornagy. A magyar hadtudós szerint a kultúra a történelmileg kialakult szellemi és anyagi értékek összessége, meghatározott felfogások, törekvések, megmozdulások sajátos kifejezője.⁵ Mindkét meghatározás tehát olyan dolgok összességéként tekint a kultúrára, amely fokozatosan alakul ki, és amely meghatározza a tagjainak viselkedését, a hozzáállását, döntéseit. Fontos megjegyezni, hogy Kovács nemcsak eszmei háttérrel beszél, hanem az anyagi kultúráról is.

A fentiekből Kovács véleménye szerint az következik, hogy a hadikultúra is ugyanezen meghatározások mentén működik, de eszköztára és célja, illetve funkciója speciális. A magyar hadtudós megállapítása szerint a hadikultúra, hasonlóan az előző definícióhoz, szellemi és anyagi értékek összessége, de ezek közvetlenül a hadviseléssel kapcsolatosak. Céljuk az ellenség összetartó erőinek felbomlasztására, illetve a saját csapatok kohéziójának megőrzésére irányul. A hadikultúra tehát felöleli egy adott társadalom háborúval és a hadsereggel kapcsolatos szokásait, hozzáállását, kritériumrendszerét. A hadikultúrát befolyásolhatják hiedelmek, előítéletek, illetve a meggyőződések és meglátások, amelyek megőrizhetik, de alakíthatják és módosíthatják is egy adott kultúra háborúhoz és hadviseléshez szövődő viszonyát.⁶

A hadikultúrák vizsgálatát, jellemzőinek meghatározását először Magyarországon Kovács Jenő altábornagy végezte el. A magyar katonai teoretikus a kilencvenes évek

² KEEGAN 1994: 29.

³ LEE 2020: 4.

⁴ LEE 2020: 4.

⁵ KOVÁCS 1995: 17.

⁶ KOVÁCS 1995: 17–18.

közepén kiadott munkájában a földrajzi helyzet, a katonai potenciál, illetve a gazdasági háttér kutatásának segítségével háromfajta hadikultúrát különített el egymástól, amelyek felosztása szerint a direkt vagy az indirekt hadviseléshez tartoznak. Írásában a direkt hadviselést folytató mozgáscentrikus és az indirekt anyagközpontú, illetve a gerilla vagy partizán hadikultúrát különböztette meg egymástól.⁷

A hadikultúrák meghatározása, illetve leírása az idő múlásával módosulhat. Azonban fontos hozzáfűzni, hogy az alapvető célkitűzések megmaradnak a hadikultúrák alapelveiben, és emellett egyes fő tulajdonságok és jellemvonások is tovább öröklődhetnek. Ennek megfelelően, véleményem szerint, a római császárkort és a korai középkort illetően is van értelme hadikultúrákról beszélni, jellemzőiket meghatározni. A következő fejezetben bemutatom a germán hadikultúra jellemzőit és működését a hadviselésükben.

A germán hadikultúra

A germán hadikultúra vizsgálatában fontos figyelembe venni, amire Mary Kaldor politológus és Boda Mihály történész-filozófus rámutatott, hogy ez a hadviselési mód a harcos kultuszokon alapul, alapegysége a harcos maga.⁸

A germán/skandináv panteon istenei is erősen kötődnek a háborúhoz és a hadviseléshez. Georges Dumézil francia vallásfilozófus és nyelvész szerint Wotan/Odin, Donar/Thor, illetve Loki a harc más-más aspektusához kapcsolódnak, egymást kiegészítve. Maga a közvetlen fegyveres küzdelem, a közelharc elsősorban Donar/Thor személyéhez kötődik, aki a harcos archetípusának a megtestesítője. Ezzel szemben a főisten, Wotan/Odin, a germánok és skandinávok hite szerint, ahogy Dumézil megállapította, elsősorban a hadvezért testesíti meg, aki irányít, és isteni hatalommal, mágiával támogatja közvetett módon a harcolókat. Némileg eltér az előző két istentől Loki, a tűz istene. Loki az istenek közül a legfortélyosabb és gyakran kíséri el Thort a különböző útjaira, kalandjaira, hogy csavaros észjárásával segítse. Loki tehát a találekonytságot testesíti meg, ami szintén fontos szerepet kap a germán hadikultúrában.⁹

A germán hadviselési elképzelések, ha nem is egyforma mértékben, de szorosan kötődnek ehhez a három aspektushoz. Porkoláb Imre dandártábornok az ókori görög poliszok harcmódorának vizsgálatában arra mutatott rá, hogy az ókori Hellas¹⁰ harcosai is hasonlóképpen, többféle módon tekintettek a háborúk megvívására. A magyar kutató szerint a görögök megkülönböztették a *bié* és a *métis* fogalmát. A *bié* a nyers erőszakot helyezte előtérbe, amely során közvetlen módon igyekezett az ellenséget megsemmisíteni, illetve a kitérőt célokat elérni. A *bié* típusú hadviselés egyik fő eszköze a falanx,¹¹ hosszú időn keresztül az alapvető harci alakzata a görögöknek. Fontos eleme ennek a harcmódnak a bátor helytállás és a fegyelem, illetve a közösség.¹²

⁷ KOVÁCS 1995: 22.

⁸ KALDOR 2012: 18; BODA 2023: 49–59.

⁹ DUMÉZIL 1971: 87–95.

¹⁰ Hellas az ókori Görögország összefoglaló neve.

¹¹ A falanx vonalban, elől pajzsfalal zárt, több sor mélységű gyalogsági alakzat.

¹² PORKOLÁB 2020: 14–15.

Az előzővel ellentétben, a *métis* típusú hadviselés másképp közelíti meg a háború sikeres megvívásához vezető utat. Ennek során nem a közvetlen erőszak alkalmazása az elsődleges eszköz, hanem a találékonyság és a fortély, illetve a hadicserek alkalmazása, ahogyan például a Tróját elfoglaló Odüsszeusz haditerve.¹³ A magyar hadtudós arra mutatott rá, hogy a két megközelítés közül a *bié* szemléletmód volt az uralkodó a görög hadművészetben.¹⁴

A háború megvívásának ezt a két módját a germán mitikus történetekben is megtaláljuk, ahogy Paulus Diaconus¹⁵ *Historia Langobardorum* című művében. A langobárd szerzetes elbeszélése szerint valamikor a távoli múltban a vandálok Wotan, a főistent arra kérték, hogy segítse őket a langobárdok elleni harcban győzelmet aratni. Wotan azt felelte nekik, hogy annak adja a győzelmet, akiket hajnalban először megpillant. Mivel a vandálok erősek voltak, az akkor uralkodó két langobárd¹⁶ király anyjától, Gambarától¹⁷ kértek tanácsot, ő pedig Wotan feleségétől, Freától kért isteni segítséget. Frea azt tanácsolta, hogy a nők is álljanak be a csatasorba, hajukat kibontva, arcuk előtt összefogva, hogy szakállas férfiaknak tűnjenek. Frea azt is elmondta Gambarának, hogy hova sorakozzok fel hajnalban, hogy Wotan őket lássa meg először és nekik adja a győzelmet. A csata végül, a történet szerint, langobárd diadallal zárult.¹⁸ A kora középkori történetíró elbeszélése szerint már korábban is létezett a germánoknál a hadviselés két, az előbbieken említett nézőpontja. A vandálok, mivel ők voltak fölényben, közvetlen erőszak alkalmazásával akarták megoldani a fegyveres konfliktust, ehhez Wotan segítségét kérték, aki közvetett úton támogatta a harcolókat. A langobárdok, mivel valószínűleg a létszámfölény a vandálok oldalán volt, és Wotanra sem számíthattak feltétlenül, találékonysággal és fortéllyal próbálták az esélyeket kiegyenlíteni. A Frea által javasolt hadicsellel a seregüket nagyobbak mutatták, és ennek segítségével a győzelmet is megszerezték.

A háborúk megvívásának, az erőszak alkalmazásának ókori görög felosztása mellett érdemes visszakanyarodni a modern hadtudomány által kidolgozott rendszerhez és megvizsgálni, hogy a direkt és indirekt hadviselés elemei jelentkeznek-e a germán hadikultúrában, és ha igen, milyen formában jelennek meg.

A hadikultúrák egy csoportja tehát direkt hadviselést alkalmaz. Ilyen a modern korban a már fent említett mozgáscenrikus hadikultúra, amely a területfoglalást és az elleneséges erők megsemmisítését tekinti fő céljának, és így akarja megvalósítani politikai elképzeléseit. A másik típus az indirekt formáját alkalmazza a háborúk megvívásának: az anyagcentrikus (reguláris) és a gerilla-hadviselés (irreguláris) hadikultúrájának a jellemzője. Ez a harcmodor az ellenség kifárasztását és felőrlését helyezi előtérbe.¹⁹

A germán hadikultúra leírásánál figyelembe kell venni, hogy ezeket a népeket nem lehet homogénnek tekinteni, bár az írásos források szerint hadművészetükben

¹³ PORKOLÁB 2020: 13.

¹⁴ PORKOLÁB 2020: 14.

¹⁵ Paulus Diaconus (725 k. – 799 k.) langobárd származású szerzetes, történetíró.

¹⁶ Paulus Diaconus elbeszélése szerint a langobárdokat ekkor még *winnilek*nek nevezték.

¹⁷ Gambara papnő, jósnő, Ibor és Agio *winnil*/langobárd királyok anyja.

¹⁸ PAULUS DIACONUS 1901: (I. 8–9) 83–84.

¹⁹ FORGÁCS 2009: 27; BODA 2021: 25–48.

számos közösnek tekinthető elem volt.²⁰ A 19. század porosz katonai teoretikusa, Carl von Clausewitz sokat ismételten alaptézise szerint „a háború az erőszak alkalmazása, aminek célja, hogy az ellenfelet a saját akaratunk teljesítésére kényszerítsük”.²¹ A germánok esetében ez gyakran a közvetlen úton történő zsákmányszerzést jelentette, vagy mások adófizetésre való kényszerítését, mert a háborúra úgy tekintettek, mint aminek segítségével közvetlen anyagi javakra és forrásokra tehetnek szert. Erről tudósít Tacitus a *Germania* című munkájában. Az 1. századi római történetíró arról számol be, hogy a germánok által indított hadjáratok fontos célja a hírnév és a vagyon szerzése.²² Közvetett módon ezek a zsákmányszerző hadjáratok is szolgáltak politikai célokat, mert ezeket az anyagi javakat gyakran a vezetők saját ambícióik elérésének érdekében használták fel.

Attól függően, hogy mi volt a háború célja, a germán hadikultúra többféle modult használt fel a sikerért. Az egyik ilyen a kisebb csapatokban végrehajtott rajtaütések sorozata volt, aminek során fontos volt az ellenséges haderők elkerülése és a minél nagyobb zsákmányszerzés, esetlegesen a pusztítás. A másik típus a nagyobb seregekkel végrehajtott hadjáratok, ahol már keresik a közvetlen összecsapás lehetőségét az ellenséggel, arra törekednek, hogy az ellenállást egy döntő csatában, közvetlen módon törjék meg. Győzelem esetén a területet meghódították vagy kirabolták, vagy ezzel próbálták politikai nyomást gyakorolni az ellenfélre. Ennek megfelelően összességében az állapítható meg, hogy a germánok a helyzettől függően alkalmazták a háborúk megvívásának két alapvető formáját. Harcmódorukra az esetek többségében a direkt hadviselés volt a jellemző, amelyet időnként indirekt módszerekkel is kiegészítettek. Abban az esetben, ha védekezésre kényszerültek, vagy kisebb zsákmányszerző rajtaütéseket hajtottak végre, a háborús célok elérésének érdekében az indirekt hadviselés reguláris és irreguláris formáját is alkalmazták. A következő fejezetekben ezen hadviselési módok alkalmazását mutatom be.

A direkt hadviselés a germán hadikultúrában

A háború megvívásának leggyakoribb módja a germán seregeknél a direkt hadviselés. Az erőszak alkalmazása, hasonlóan a görögökhöz, az esetek többségében közvetlenül történik, a cél az ellenség katonai erejének gyors és hatékony megsemmisítése. A gyors harctéri siker elősegíti a politikai elképzelések gyors megvalósítását, de hátránya, hogy komoly katonai vereség esetén az adott népcsoport léte is veszélybe kerülhet, mert a germán törzseknél a sereg és a teljes szabad férfilakosság létszáma között szoros kapcsolat állt fent.²³ Ez a harceljárás általában kerüli a megerősített helyek, városok megtámadását, ostromát, fontos jellemzője a nagyfokú mobilitás. Abban az esetben, ha a védő fél nem veszi fel a harcot, vagy falak mögé vonul vissza, a terület pusztításával igyekeztek elérni, hogy a defenzív ellenség vállalja a döntő

²⁰ MACDOWALL–MCBRIDE 1996: 3–4.

²¹ CLAUSEWITZ 2014: 25.

²² TACITUS 1961: (14–15.) 56.

²³ KISS 2023: 91.

csatát, vagy fogadja el az offenzív fél akaratát. Ez utóbbi a hadisarc fizetésétől a teljes behódolásig terjedhetett.²⁴

Kr. e. 59-ben Ariovistus²⁵ szvéb származású germán fejedelem több népcsoportból álló, vegyes összetételű seregével átkelt a Rajnán, és ott területeket hódított el a helyi gall törzsektől, akiket emellett adófizetésre is kényszerített. Caius Iulius Caesar²⁶ beszámolója szerint a gallok, miután vereséget szenvedtek a germánoktól, tőle kértek segítséget.²⁷ A római és a germán hadvezér először Kr. e. 58-ban tárgyalni kezdett egymással, de megegyezés hiányában a döntés a harctéren született meg. A csata, amelyet Vesontio²⁸ mellett vívott meg a két sereg, a rómaiak győzelmével zárult.²⁹ A háború folyamán a germán vezér, Ariovistus a gallok és a rómaiak ellen egyaránt a direkt hadviselés módszerét alkalmazta. Mindkét sereggel közvetlen módon ütközött meg, ahogy a görög *bié* hadviselési módnál láthattuk. A háború célja a hódítás volt, új föld szerzése a letelepedésre és az ott élő népek adófizetésre kényszerítése.

Hasonló módon járt el seregével Chnodomarius³⁰ alamann³¹ uralkodó a 4. század második felében, Galliában. A germán hadúr a szvéb Ariovistushoz hasonlóan a direkt hadviselést alkalmazta, hogy a célját elérje egy döntő csapás segítségével; közvetlen módon, csatában akarta megsemmisíteni a római erőket. Az ellene vonuló Decentius caesar³² felett győzelmet aratott, majd ezt követően egy néven nem nevezett római parancsnok által vezetett sereget is megfutamított.³³ Miután a germánok a római területeken belül letelepedtek, és a szervezett helyi ellenállás ideiglenesen megszűnt, folyamatosan rablóhadjáratokat vezettek Gallia belső részei és városai ellen. A vereséget szenvedett római csapatokat a tartományba érkezett Iulianus³⁴ szervezte újjá. A római hadvezér elhatározta, hogy kiűzi Chnodomariust és harcosait a provincia területéről, ezért 357-ben Argentoratum³⁵ mellett ütközött meg az alamannok és szövetségeseik seregével.³⁶ A mai Strasbourgnál³⁷ kibontakozó csatában a rómaiak döntő győzelmet arattak a germánok felett, az alamann fejedelem, Chnodomarius fogságba esett.³⁸

Ahogy a fenti példákból látható, a nagyobb sereggel rendelkező germán uralkodók bátran nyúltak a direkt hadviseléshez, hogy politikai céljaikat megvalósítsák. Ariovistus és Chnodomarius, a két ókori germán hadvezér földfoglalás céljából kelt át Galliába, és mindketten nyílt, döntő csatában törték meg a kezdeti ellenállást. Az új

²⁴ HALSALL 2003: 140.

²⁵ Ariovistus szvéb származású germán fejedelem, aki seregével Kr. e. 72-ben átkelt a Rajnán, és nagy területeket foglalt el Galliában. Kr. e. 58-ban megütközött Caesarral, de a csatában vereséget szenvedett. Pontos születési és halálozási dátuma nem ismert.

²⁶ Caius Iulius Caesar (Kr. e. 100–44) a senatori rendbe tartozó római politikus, hadvezér, történetíró.

²⁷ CAESAR 1964: (I. 32.) 12.

²⁸ Vesontio városa, ma Besançon, Franciaország területén helyezkedik el

²⁹ CAESAR 1964: (I. 51–53.) 19–20.

³⁰ Chnodomarius alamann fejedelem (ural. 352–357) a Kr. u. 357-es strasbourgi csatában a germán hadak egyik vezetője, amelyben vereséget szenvedett a későbbi Iulianus császártól.

³¹ Az alamannok a 3. század végétől a mai Rajna és Duna felső folyásánál túl lakó germánok összefoglaló neve, szövetsége.

³² Magnus Decentius caesar (ural. 350–353).

³³ AMMIANUS MARCELLINUS 1993: (XVI. 12.) 105.

³⁴ Iulianus (ural. mint caesar 355–360, mint augustus 360–363) római császár, a 357-es strasbourgi csata győztese.

³⁵ Argentoratum ma Strasbourg területén, Franciaországban található.

³⁶ AMMIANUS MARCELLINUS 1993: (XVI. 12.) 105.

³⁷ Strasbourg városa Nyugat-Franciaországban helyezkedik el.

³⁸ AMMIANUS MARCELLINUS 1993: (XVI. 12.) 117.

földszerzeményt ezután bázisterületként használva, onnan támadásokat indítva, adófizetésre kényszerítették és kirabolták a környező területeket és településeket. Az ellenük kibontakozó római ellentámadásokat is főleg a direkt hadviselés eszköztárával kívánták elhárítani, de vereséget szenvedtek, és nem jártak sikerrel.

A direkt hadviselés a népvándorláskorban sem ment feledésbe. A frank Meroving³⁹ dinasztiából származó Klodvig⁴⁰ az 5. század utolsó harmadában egy új, erős germán királyságot alapított a korábbi Gallia területén. Hadjáratai folyamán a direkt hadviselés jellemezte katonai vezetését, ellenfeleivel közvetlen módon számolt le, több döntő csatát megnyerve. Az ambiciózus fiatal frank hadúr a hatalomhoz vezető úton először Syagriusszal⁴¹ került szembe, akinek a seregét 486-ban a mai Soisson⁴² mellett vívott csatában győzte le, a volt római helytartót pedig menekülésre kényszerítette.⁴³ Az éppen kiépülő Frank Királyság a további expanzió folyamán a korábban megismert alamannokra támadt rá. 496-ban a frankok a mai Tolbiacnál⁴⁴ döntő győzelmet arattak a másik germán népcsoport felett.⁴⁵ A területszerző hadjáratok mellett a frankok Klodvig vezetésével más germán népek belviszályaiba is beavatkoztak fegyveresen. A két burgund uralkodó, Gundobad⁴⁶ és Godigisel⁴⁷ közti háborúban Klodvig az utóbbi céljait segítette fegyveres erejével. 500/501-ben a mai Dijon⁴⁸ közelében, az Ouche folyó⁴⁹ mellett a szövetségesek legyőzték Gundobadot, aki a csata után a mai Avignon⁵⁰ városába menekült.⁵¹ A burgundok után a frank uralkodó látóterébe a nyugati gót II. Alarich⁵² és királysága került. A forгатókönyv az előzőkhez hasonlóan alakult: Klodvig seregével támadást indított a Vizigót Királyság ellen. A két sereg 507-ben, a mai Vouillé⁵³ mellett találkozott, és döntő csatát vívtak egymással. A fegyveres küzdelem végül a nyugati gót sereg vereségét hozta, II. Alarich király holtan maradt a csatatéren.⁵⁴

A frank Klodvig háborúit megvizsgálva, a frank uralkodó fegyveres konfliktusai során a direkt hadviselés eszközeivel, döntő csata segítségével a háborúk gyors, sikeres lezárására törekedett. Ellenfelei szintén közvetlenül, a csata megvívásában látták az eszközt az offenzív frank lépések megállítására. Hadjáratai folyamán elsődlegesen a területszerzésre és egy új királyság alapjainak a lerakására törekedett, a közvetlen rablás és zsákmányolás kisebb szerepet töltött be céljai között.

³⁹ A Meroving frank királyi dinasztia kb. 448–754 között uralkodott.

⁴⁰ Klodvig (ural. 482–511) frank király, a Frank Királyság megalapítója.

⁴¹ Syagrius (430–487) volt római helytartó, a központi hatalom összeomlása után önálló királyságot hozott létre, a mai Soissons központtal.

⁴² Soissons a mai Franciaországban található.

⁴³ TOURS-I GERGELY 2010: (II. 27.) 212.

⁴⁴ Tolbiac, a mai Zülpich, Németországban, Észak-Rajna–Vesztfália tartományban található.

⁴⁵ TOURS-I GERGELY 2010: (II. 30.) 215–216.

⁴⁶ Gundobad burgund király (ural. 474–516).

⁴⁷ Godigisel, Gundobad testvére. 501-ben, mivel a frankokkal szövetekezett ellene, Gundobad bosszúból meggyilkoltatta.

⁴⁸ Dijon a mai Franciaországban, Burgundia-Franche-Comté régióban helyezkedik el.

⁴⁹ Ouche folyó a mai Franciaország területén, a Dourdou de Conques jobb oldali mellékfolyója.

⁵⁰ Avignon Franciaországban, Vaucluse megyében, a Rhône folyó bal partján található.

⁵¹ TOURS-I GERGELY 2010: (II. 32.) 218–219.

⁵² II. Alarich nyugati gót király (ural. 484–507).

⁵³ A település a mai Poitiers-hez közel fekszik, Franciaország területén található.

⁵⁴ TOURS-I GERGELY 2010: (II. 37.) 224–225.

A hadviselés ezen módja a germán területek keleti végében, a Kárpát-medencében sem volt ismeretlen. Paulus Diaconus beszámolója szerint 552-ben Asfeldnél,⁵⁵ a helyi két vezető és egymással rivalizáló germán királyság, a gepida és a langobárd, döntő csatában mérte össze erőit. A küzdelmet a langobárdok nyerték meg, a kora középkori történetíró elbeszélése szerint Alboin herceg az összecsapás során párviadalban ölte meg a gepida sereg vezetőjét, Torismodot, Turisind király fiát.⁵⁶

A 8. század utolsó harmadában Nagy Károly⁵⁷ frank uralkodó elérkezettnek látta az időt, hogy a szász törzsek területeit a birodalmához csatolja és keresztény hitre térítse. A háború 772-ben vette kezdetét, de a frank király terveivel ellentétben három évtizedig elhúzódott. A szászok hamar felismerték, hogy a direkt hadviselés eszközeivel nem képesek feltartóztatni a frank haderőt, ezért indirekt, gerilla-hadviseléssel szálltak szembe Nagy Károly hadaival. Céljuk a frankok erejének felmorzsolása, elszántságának megtörése volt, ahogy arról a következő fejezetben lesz szó. A háború menetében 782–783-ban volt egy szakasz, amikor az indirekt hadviselésben elért sikerek hatására Widukind,⁵⁸ a szász ellenállás vezetője, elhatározta, hogy közvetlen módon, csatában mérí össze erejét a hódítókkal. Nagy Károly és serege Bajorország területén tartózkodott, amikor hírt kapott a szláv szorbok⁵⁹ lázadásáról. A frank uralkodó ekkor sereget küldött a szlávok ellen Adalgis, Geilo és Worad vezetésével.⁶⁰ Miközben a frankok az Elba⁶¹ irányába meneteltek, megtudták, hogy Widukind és a szászok is felkelést robbantottak ki.⁶² David Nicolle brit történész az események kapcsán azt emeli ki, hogy a frank vezetés ekkor a szlávok helyett ellenük fordult, mert a korábbi évek tapasztalataiból kiindulva nem akarták megkockáztatni, hogy a szászok a frank sereg távollétében, mint korábban tették, a templomokat, a kolostorokat és más védtelen területeket rohanjanak meg és pusztítsanak el.⁶³ A kialakult helyzetet a frankok komolyan vették, és még egy frank sereg megindult a király rokonának, Theoderiknek⁶⁴ a vezetésével, hogy egyesüljön a másik haddal, és együttesen mérjenek végső csapást a szászokra.⁶⁵ Widukind – korábbi hadviselési módszereivel ellentétben – nem vonult vissza, és nem hajtott végre rajtaütéseket, hanem a Weser

⁵⁵ A csata pontos helye nem ismert.

⁵⁶ Turisind gepida király (ural. 545–560).

⁵⁷ Nagy Károly (lat. Carolus Magnus, francia/angol Charlemagne) frank uralkodó a Karoling-házból (ural. 768–800 mint frank király, 800–814 mint császár).

⁵⁸ Widukind születésének pontos ideje nem ismert, meghalt 808-ban. Szász nemesi családból származott, a frankok elleni szász ellenállás vezére 785-ig. 785-ben meghódolt Nagy Károlynak és megkeresztelkedett, majd haláláig a frank uralkodót szolgálta.

⁵⁹ Szláv nyelvű nép, amely két nagyobb csoportban telepedett le az Elba folyó és a Felső-Spree folyó völgyében, a mai Németország területén.

⁶⁰ A 782-ben a szláv szorbok, majd Widukind ellen küldött frank sereg vezetői, emellett a Frank Birodalom magas rangú tisztségviselői. Adalgis kamarás (*camerarius*), Geilo a királyi ménés felügyelője (*comes stabuli*), Worad palotagróf (*comes palatii*) volt. A 782-ben lezajlott Süntel-dombnál vívott csatában Adalgis és Geilo életét vesztette.

⁶¹ A mai Csehország és Németország területén keresztül haladó folyó.

⁶² *Annales regni francorum* 2021: 110–111.

⁶³ NICOLLE 2014: 49.

⁶⁴ Theoderik, Nagy Károly király rokona (*propinquus regis*), pontos rokonsági fok nem ismert az uralkodóval. Theoderik volt 782-ben a szász csapatok ellen küldött második frank sereg vezetője. Pontos születési ideje nem ismert, 804-ben halt meg.

⁶⁵ *Annales regni francorum* 2021: 110–111.

folyó völgyéhez közel, a Süntel-dombon⁶⁶ megerősített, statikus védelmet alakított ki, hogy bevárja az ellenséget és összecsapjon a frank sereggel.⁶⁷

Guy Halsall brit történész mutatott rá arra, hogy a korabeli hadviselésben a védekező fél kompenzálni tudja a létszámban és/vagy fegyverzetben mutatkozó hátrányát a támadóhoz képest, a behatoló sereg útvonalán olyan helyet keresett, ahol a terepviszonyok neki kedveztek. Ezek gyakran magaslati pontok, szűkebb átjárók vagy folyóátkelő helyek voltak.⁶⁸

Widukind és a szászok haditervében tehát erős koncepcióváltás figyelhető meg a korábbiakhoz képest, ugyanis az indirekt, gerilla-hadviselési módot felváltotta a korszak direkt, reguláris hadviselése. A szász vezér az egyetlen észak felé tartó felvonulási út, a Weser folyó völgye mellett egy magaslaton foglalt állást. A helyet megerősítette, hogy a frank sereg fölényét ki tudja egyenlíteni. Widukind jól átgondolt tervét a Weser mellett a Theoderik vezetésével felvonuló frank sereg majdnem keresztülhúzta. Theoderik, a Süntel-dombon megerősített állásában tartózkodó szász sereget két oldalról akarta bekeríteni. Tervei szerint a gyalogság nagyobb részével támadást indított volna a szászok ellen, eközben Adalgis, Gallo és Worad a lovassággal átkelt volna a Weseren, megkerüli a dombot, majd a másik irányból támadja meg a szászokat.⁶⁹ A szászok látták a frank sereg mozgását, és valószínűleg tudták, hogy nehéz helyzetbe kerültek. Abban az esetben, ha vállalják a harcot, azt kockáztatják, hogy a frankok bekerítik és megsemmisítik őket; ha feladják kiépített állásaikat, az azt a veszélyt hordozta volna magában, hogy a gyors frank lovasság üldözőbe veszi őket, és a rendezetlenül visszavonuló szászoknak nagy veszteséget okoz és morálisan is megtörheti. Widukind végül a megkerülést végrehajtó lovasság felé fordította fő erőt úgy, hogy seregének egy részét az erdőben elrejtette, hátát pedig kevés számú szász harcos fedezte Theoderik irányába.⁷⁰ Az *Annales regni francorum* beszámolója szerint Adalgis, Gallo és Worad a szász sereget látván azt a téves következtetést vonták le, hogy jóval gyengébbek a vártnál, és mert nem akartak Theoderikkel osztozni a dicsőségen, nem várták be a gyalogság támadását, hanem menetből megrohamozták a szászokat.⁷¹ Az évkönyvek írója szerint a támadó frank lovasokat a szászok csapdába ejtették és legnagyobb részben lemészárolták. Theoderiknek, mivel nem maradt elég harcosa, vissza kellett vonulnia.⁷² A csata érdekessége, hogy a szászok a *métis* módszereit alkalmazták, amikor a gyalogság egy részét elrejtették, és ezzel a frank lovasságot sikerült csapdába csalniuk.

A direkt hadviselés jelentős szerepét Halsall is kiemelte. A brit történész rámutatott arra, hogy a Brit-szigeteken egymással vetélkedő angolszász királyságok a 7. század folyamán az írott források szerint harminchárom háborút vívtak egymás között, ebből huszonkettő fegyveres konfliktus csatában dőlt el. Ugyanakkor a brit

⁶⁶ A Süntel-domb Németországban, Alsó-Szászország tartományban, a Weser-hegységben helyezkedik el.

⁶⁷ NICOLLE 2014: 49.

⁶⁸ HALSALL 2003: 148.

⁶⁹ NICOLLE 2014: 49.

⁷⁰ NICOLLE 2014: 49.

⁷¹ *Annales regni francorum* 2021: 110–113.

⁷² *Annales regni francorum* 2021: 112–113.

történész megjegyezte, hogy a 8. században harmincegy háborút vívtak, de ebből csak tizenegy eredményezett csatát.⁷³

A direkt hadviselésben közvetlen módon általában a *bié* elemeit alkalmazták, de emellett a germán hadikultúra bizonyos esetekben, ha a hadihelyzet megkövetelte, a *métis* eszközeit is felhasználta. Ez akkor következett be, amikor az ellenség hadereje mind létszámban, mind technikai szintben fölényben volt.

Indirekt elemek használata a germánoknál a direkt hadviselésben

A korszak hadviselésében a támadók többször találták szembe magukat azzal a helyzettel, hogy a védekező fél nem vállalta a döntő csatát, hanem, mivel katonailag gyengébb volt, jól védhető helyet keresett a fegyveres összecsapáshoz, vagy megerősített helyekre, erődökbe és városokba vonult vissza. Ebben az esetben, ha a támadó sereg nem akart ostromot kezdeményezni, akkor elkezdte a terület módszeres kirablását és elpusztítását. Halsall rámutatott arra, hogy egy terület feldúlása a korszak hadviselésében központi szerepet játszott és nem csak a közvetlen haszonszerzés volt a célja. Az erőszak ilyen formában való alkalmazásával azt lehetett elérni, hogy a támadó a fosztogató portyák segítségével aláasta a terület passzív urának tekintélyét, pusztították az erőforrásait és politikai nyugtalanságot keltettek, emellett növelték a támadó hadúr potenciáljába vetett bizalmat, hitet.⁷⁴ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a védő ellen ezekben az esetekben alkalmazott indirekt hadviselési eszközök, mint a rablás, nem az ellenség fokozatos felőrlését, illetve kivézetését szolgálták, és ezáltal a politikai célok elérését, hanem elsősorban azt, hogy visszatérjenek a direkt hadviseléshez. Ez azt jelenti, ahogy arra a brit történész rámutatott, hogy az indirekt eszközök alkalmazásának a célja tehát a döntő csata kikényszerítése és a védekező fél közvetlen megsemmisítése volt.⁷⁵ Ez azokban az esetekben is igaz volt, amikor már az indirekt eszközök alkalmazásával sikerült a támadó fél akaratát rákényszeríteni a védőkre és politikai elképzeléseit megvalósítani. 672-ben, nem sokkal trónra lépése után, a Vizigót Királyság uralkodója, Wamba⁷⁶ ellen lázadás tört ki országának északkeleti részén, Septimaniában,⁷⁷ a mai Narbonne⁷⁸ körzetében, amelyet a baszkok és a frankok is támogattak. Iulianus Toletanus⁷⁹ beszámolója szerint a király először a baszkok területére nyomult be, és hadai nyomban rablásba és pusztításba kezdtek, hogy az ellenálló baszkokat döntő csatára kényszerítsék. A toledói krónikás elbeszéléséből azt tudjuk meg, hogy a döntő csatára nem került sor, a hét napon át tartó erőszaknak számos erőd és település áldozatul esett, a baszkok végül meghódoltak

⁷³ HALSALL 2003: 138.

⁷⁴ HALSALL 2003: 140.

⁷⁵ HALSALL 2003: 140.

⁷⁶ Wamba vizigót király (ural. 672–680).

⁷⁷ Septimania egy történelmi régió elnevezése, eredetileg Gallia Narbonensis római provincia nyugati része, ma Franciaország része.

⁷⁸ Narbonne a mai Franciaország délnyugati részén fekszik.

⁷⁹ Más néven Toledói Julianus (642–690), Toledó érseke és történétíró.

a király előtt.⁸⁰ Azt, hogy nem az ellenség területén folytatott pusztítás indirekt eszközeivel kívánta a célját elérni, hanem csatára kényszeríteni az ellenfelet és a direkt hadviselés elemeivel elérni a győzelmet, a harcosaihoz intézett beszédéből tudjuk meg:

„Mindig az a dicsőségesebb, aki inkább a kitartása révén szerez hírnevet, mint az ellátmányok bőségével. Gyülekezzünk most a győzelem zászlaja alatt! Szórjátok szét az árulók nevét! Ha a lelkesedés fellángolt, nem szabad késlekedni az előrenyomulással. Amikor a harag az ellenség ellen hajtja a szívünket, nem tarthat vissza bennünket semmilyen késlekedés. Sőt, ha lehetséges, ezt az utat tétovázás nélkül tegyük meg. Az ellenségeink erődítményeit sokkal könnyebben le fogjuk dönteni. Ahogy egy bölcs ember mondta, a harag, amíg aktív, erős; késleltetve elgyengül. Nem szabad tehát visszahívni a harcost, akit egy energikus támadás győztessé tesz a harcban. Nem szabad feladnunk az egyenes utat. Először tehát pusztítsuk el a baszkokat, és aztán siessünk kioltani az árulók életét.”⁸¹

A Julianus által idézett beszéd szerint a király a gyors eredmények elérésére törekedett, az ellenséget offenzív módon, ostromok és csaták segítségével közvetlen módon akarta megsemmisíteni. A baszkok legyőzése után a kora középkori forrás alapján a direkt hadviselés eszközeivel folytatta tovább a hadjáratát. Seregét három részre osztotta és vezette át a Pireneusokon⁸² keresztül északkeleti irányba.⁸³ A hadjárat során az ellenállás fő fészkeit, Narbonne-t⁸⁴ és Nîmes-t⁸⁵ közvetlen módon ostrommal foglalták el, ami a korszak hadviselésében kevésbé volt megszokott.

Hasonló forogatókönyvet követett Klodvig 500/501-ben, amikor beavatkozott a burgund polgárháborúba Gundobad⁸⁶ ellen testvére, Godigisel⁸⁷ oldalán. Gregorius Turonensis⁸⁸ beszámolója szerint Klodvig és Godigisel titokban szöveterkeztek egymással, tervük az volt, hogy amikor a frankok és a burgundok között döntő csatára kerül a sor, Godigisel megtámadja Gundobad seregét.⁸⁹ A terv csak részben sikerült, mert Gundobadot nem sikerült elfogni és megölni, a burgund uralkodó serege maradékával Avignon⁹⁰ városába vonult vissza.⁹¹ Klodvig, mivel nem akart kockázatos ostromba bocsátkozni, a később Wamba vizigót király és II. Childebert⁹² frank király (róla a következő fejezetben lesz szó) által alkalmazott eljárást követte, elkezdte a vidéket feldúltni, hogy ellenfelét védett pozíciójából kimozdítsa és újabb csatára kényszerítse. A döntő összecsapásra nem került sor, Gundobad meghódolt Klodvig előtt és adófizetésre kötelezte magát.⁹³

⁸⁰ JULIAN OF TOLEDO 2005: (10.) 193.

⁸¹ JULIAN OF TOLEDO 2005: (9.) 192–193.

⁸² A Pireneusok lánchegység a mai Franciaország és Spanyolország határán.

⁸³ JULIAN OF TOLEDO 2005: (10.) 194.

⁸⁴ JULIAN OF TOLEDO 2005: (12.) 197–199.

⁸⁵ JULIAN OF TOLEDO 2005: (13.) 199–201.

⁸⁶ Gundobad burgund király (ural. 473–516).

⁸⁷ Godigisel, Gundobad társuralkodója, születési ideje nem ismert, 501-ben halt meg.

⁸⁸ Más néven Tours-i Gergely (538–594) frank püspök és történétíró.

⁸⁹ TOURS-I GERGELY 2010: (II. 32.) 218.

⁹⁰ Avignon a mai Franciaországban, Marseilles-től északra 85 km-re fekszik.

⁹¹ TOURS-I GERGELY 2010: (II. 32.) 218.

⁹² II. Childebert frank uralkodó (ural. 575–596).

⁹³ TOURS-I GERGELY 2010: (II. 32.) 218.

Klodvig, hasonlóan mint Wamba, a direkt hadviselés eszközével akarta az ellenséget megsemmisíteni, politikai céljait elérni. Az ellenfél javainak, területének pusztítása és ezzel hatalmának aláásása arra szolgált elsősorban, hogy a magát elsáncoló ellenfelet csatára kényszerítse, és nem az volt a cél, hogy ilyen indirekt hadviselési eszközökkel vívja ki a győzelmet. Az erőszak ilyen formán való alkalmazása tehát arra adott lehetőséget, hogy a háborút a szokásos direkt hadviselési elemekkel fejezzék be, még akkor is, ha voltak olyan esetek, amikor az indirekt eszközök alkalmazásával is elérték a célkitűzéseiket.

A direkt hadviselés sem nélkülözhetette időnként a *métis* elemeit. Ezekben az esetekben is cél az ellenfél közvetlen megsemmisítése, de gyakran valamilyen megtévesztés, hadicsel segítségével. Ilyenkor is megfigyelhető az indirekt hadviselés néhány eleme, de az előző példákhoz hasonlóan itt is csak kiegészítő szerepet tölt be.

Kr. e. 11-ben háború tört ki a sucamberek⁹⁴ és a chattusok⁹⁵ közt, ez utóbbiak ekkor még Róma szövetségesei voltak.⁹⁶ Cassius Dio⁹⁷ elbeszélése szerint a római hadvezetés kihasználta a kedvező alkalmat, és Drusus⁹⁸ vezetésével támadást indítottak a germán területek ellen. A római történetíró beszámolója szerint Drusus legyőzte az usipusokat,⁹⁹ országukat megszállta, majd a cheruskok¹⁰⁰ ellen indult, a Visurgis¹⁰¹ folyó irányába. A tél beköszöntével és az utánpótlási nehézségek miatt, a római hadvezér nem kelt át a folyón, hanem visszaindult a birodalom irányába. A visszaúton a germán cheruskok jól kihasználva a helyismeretüket, lesállítások segítségével folyamatosan támadták a hazafelé menetelő rómaiakat. Cassius Dio leírása szerint végül egy szűk szorosnál a rómaiak komoly bajba kerültek és közel álltak ahhoz, hogy olyan megsemmisítő vereséget szenvedjenek, mint húsz évvel később Teutoburnnál.¹⁰² A római hadsereg végül megmenekült a vereségtől, és elérte a határt.¹⁰³ A germán harcmodor elsőre az indirekt hadviselés elemeire hasonlít. Folyamatos rajtaütések, kisebb támadások sorozata, amelynek az lenne a célja, hogy a római sereget lassan felőröljék, moráljukat megtörjék és ezek segítségével ériék el a győzelmet. A germán sereg célja viszont valójában az lehetett, hogy a kisebb támadások segítségével, amelyek valóban bomlasztották a rómaiak fizikai és szellemi potenciálját, olyan irányba „tereljék” az ellenséget, ahol megfelelő terep kínálkozott arra, hogy fölénybe kerüljenek, és döntő csapást mérjenek Drusus katonáira. Az írásos forrás által meg nem nevezett szorosnál a germánok megfelelő helyet találtak a csatához, és ezen a terepszakaszon megindították a döntő támadást, ahol a direkt hadviseléssel akarták az ellenséget megsemmisíteni. A római hadsereg végül nem szenvedett döntő vereséget, a csapdából megmenekült, de súlyos veszteségeket szenvedett. A cherusk sereg tehát ebben az esetben direkt hadviselést alkalmazott, de nem a *bié*, hanem inkább a *métis* vagy

⁹⁴ Nyugati germán nép, a Lippe folyótól délre éltek.

⁹⁵ A Weser folyó felső vidékénél lakó nyugati germán nép.

⁹⁶ McNALLY 2011: 12.

⁹⁷ Cassius Dio Cocceianus (lat.) vagy Kassziosz Dión Kokeianosz (gr.) (180–235) görög történetíró és római senator.

⁹⁸ Nero Claudius Drusus Germanicus (Kr. e. 38–9) római hadvezér, Augustus császár mostohafia.

⁹⁹ Usipusok, nyugati germán nép a Rajna jobb partján.

¹⁰⁰ A cheruskok nyugati germán nép volt, a Weser folyó mellett éltek.

¹⁰¹ Visurgis, a mai Weser folyó Északnyugat-Németországban.

¹⁰² Teutoburgi erdő (ném. Teutoburger Wald), egy alacsony, erdős terület, a mai Németország Alsó-Szászország és Észak-Rajna-Vesztfália tartományainak területén.

¹⁰³ CASSIUS DIO 1955a: (LIV.33.3–4) 367–369.

hadicsel segítségével, illetve indirekt elemek alkalmazásával akarták döntő csatában a rómaiak erejét megtörni.

Később, a rómaiak által megszállt Germaniában, a hódítók a terület pacifikálását folytatták, illetve megkezdték egy új tartomány alapjainak lerakását. A területen élő germán törzsek közül többen nem szimpatizáltak Róma uralmával, és fegyveres ellenállásra szánták el magukat. Az ellenálló törzseket a cherusk Arminius¹⁰⁴ vezette. Velleius Paterculus¹⁰⁵ beszámolója szerint, Arminius korábban számos római hadjáratban vett részt, ahol valószínűleg kitüntette magát, mert a római történetíró tudósítása szerint az *ordo equester*¹⁰⁶ tagjává vált.¹⁰⁷ Kr. u. 9-ben Arminius fontos szerepet töltött be a helyi római hadsereg parancsnoka, Publius Quintillius Varus¹⁰⁸ mellett.¹⁰⁹ A római sereg a tavaszt és a nyarat a cherusk területen töltötte. Az ellenálló törzsekkel titokban szervezkedő Arminius, ahogy arra Michael McNally brit történész rámutatott, tervét három fő tényezőre alapozta: az első, hogy a rómaiak azt hitték, baráti, vagy legalább pacifikált területen vannak, a második, hogy rá tudta venni a római hadvezért, hogy nyári táborát a cherusk területen alakítsa ki, ahol könnyen megfigyelhető, illetve hogy meggyőzze arról Varust, hogy minél tovább tartózkodjon ott, hogy eleget tegyen a tartományi szervező munkának.¹¹⁰

Cassius Dio beszámolója szerint több fegyveres atrocitás is történt, amelyeket úgy terveztek, hogy a római tábortól távol legyenek, és ahova hosszú utat kellett megtenni. Varus, Arminius tanácsára, ahogy a római történetíró beszámolt róla, nem a Lippe¹¹¹ völgyén keresztül vonult a Rajnához a téli szálláshelye felé, hanem észak felé indult, hogy útközben a lázadást leverje.¹¹² A germán csapatok harceljárása ugyanaz volt, mint húsz évvel korábban. A római sereget folyamatos rajtaütésekkel támadták. Arminius szövetségesei az agrivariusok¹¹³ és a brukterek¹¹⁴ voltak, akikhez a római sereg indulása után a cherusk nemes is, Varust elhagyva, titokban csatlakozott. A folyamatosan támadó germán harcosok fő feladata a veszteségek okozása és a rómaiak kifárasztása mellett, hogy a római sereg továbbra is a megfelelő irányba meneteljen, és ne forduljon vissza a Lippe völgye felé.¹¹⁵ A rómaiak a sűrű erdő és a nehéz terep miatt lassan haladtak előre, miközben a germánok feléjük dobott lándzsákkal többször támadták őket, ezért a felszerelés egy részét és a szekereket hátrahagyták a gyorsabb haladás érdekében.¹¹⁶ A germán harcmódor kapcsán Michael McNally azt emelte ki, hogy a távolsági dobófegyverek elsődleges használata ebben a fázisban nemcsak károkat okozott a római seregnek, és folyamatosan igénybe vette a katonák állóképességét,

¹⁰⁴ Arminius (Kr. e. 18/17 – Kr. u. 21) germán, cherusk hadvezér és a római lovagrend (*ordo equester*) tagja volt.

¹⁰⁵ Velleius Paterculus (Kr. e. 19 – Kr. u. 31) római történetíró.

¹⁰⁶ *Ordo equester* más néven a lovagrend. A római arisztokrácia tagjai voltak, minimum 400 000 sestertius vagyonnal rendelkeztek, gyakran fontos posztokat töltöttek be a hadseregben és a közigazgatásban.

¹⁰⁷ VELLEIUS PATERCULUS 1896: (CXVIII.) 213.

¹⁰⁸ Publius Quintillius Varus (Kr. e. 46 – Kr. u. 9) római politikus, hadvezér.

¹⁰⁹ McNALLY 2011: 30.

¹¹⁰ McNALLY 2011: 31.

¹¹¹ A Lippe a Rajna jobb oldali mellékfolyója, a mai Németország területén található.

¹¹² CASSIUS DIO 1955b: (LVI.19.4–5) 43.

¹¹³ Az agrivariusok nyugati germán nép, a Weser folyó középső folyásánál éltek.

¹¹⁴ A brukterek nyugati germán nép, a mai Északnyugat-Németország, Észak-Rajna–Vesztfália területén éltek.

¹¹⁵ McNALLY 2011: 51.

¹¹⁶ CASSIUS DIO 1955b: (LVI.20.4–5).

hanem a sebesültek ellátása, mozgatása további erőforrásokat vont el a menetelő seregtől.¹¹⁷ A nehéz terep és a rajtaütések mellett a viharos, esős időjárás is sok problémát okozott a rómaiaknak.¹¹⁸ A germánok tovább „terelték” a hódítókat a mai Kalkriese¹¹⁹ irányába, ahol a csapda készen állt.¹²⁰ Ekkor a római sereg, Cassius Dio elbeszélése szerint, reménytelen helyzetbe került, a germánok a döntő csatához erősítést kaptak, és a római vezetés, félve a fogságba eséstől, öngyilkosságot követett el.¹²¹ A vezetés nélkül maradt római sereg a teutoburgi erdőben döntő vereséget szenvedett. A húsz évvel korábbi eseményekhez hasonlóan a germán sereg ugyanazt az eljárást követte. Emellett fontos kiemelni, hogy Arminius, pozíciójának köszönhetően, folyamatosan dezinformálta vagy információhiányban tartotta a római hadvezetést. Ez azért volt lényeges a hadműveletek szempontjából, mert az ilyen esetekben a támadó információs fölényben van, így rendelkezik a kezdeményezés lehetőségével, a meglepetés erejével, illetve kiválaszthatja a számára kedvező terepet.¹²² Arminius ezeket a feltételeket teljesítette, így a döntő csatában képes volt csapdába csalni az ellenfelét, ahol a végső csapást mérhette rá. Hasonlóan a korábbi példához, itt sem az indirekt eszközök alkalmazásával akarták a győzelmet elérni, hanem olyan helyzetet teremteni, hogy hadicsel, a *métis* alkalmazásával az előnyöket felhalmozzák és döntő csatában semmisítsék meg a római sereget.

Az adatokból az látszik, hogy a direkt hadviselés és a konfliktusok döntő csatával való eldöntése gyakori volt, de emellett azt is érdemes megjegyezni, hogy a háborúk megvívásának a germán hadikultúrán belül nem csak ez a típusa létezett, és az időbeni és földrajzi jelentősége is változott. A háborúkat tehát a germán seregek nemcsak közvetlen módon, a direkt hadviselés alkalmazásával vívták meg, hanem helyzettől függően kiegészíthették az indirekt hadviselés elemeivel is.

Az indirekt hadviselés alkalmazása a germán hadikultúrában

A germán hadikultúra gyakran használta a direkt hadviselést a fegyveres konfliktusok megoldása során. Ugyanakkor a körülmények nem egy esetben megkövetelték, hogy az erőszak alkalmazását kiegészítsék, vagy teljes egészében az indirekt hadviselés eszközeivel oldják meg. Ebben az esetben az ellenfelet a kifárasztás és a felörlés segítségével kísérelték meg legyőzni, illetve akaratukat rájuk kényszeríteni.

A direkt hadviseléstől eltérő, az irreguláris, nyílt küzdelmet kerülő, indirekt eljárásokról már Publius Flavius Vegetius Renatus is beszámol *Epitoma de rei militaris* című, az 5. század elején készült munkájában, ahol az látszik, hogy a római hadseregtől sem idegen az efféle hadviselési forma. A római katonai teoretikus fontosnak tartja a nyílt harc kerülését, ha az ellenfél serege erősebb, beleértve azt is, ha a saját csapatok képtelenek vagy kiestek a gyakorlatból. Ezekben az esetekben azt tanácsolja, hogy

¹¹⁷ McNALLY 2011: 52.

¹¹⁸ CASSIUS DIO 1955b: (LVI.21.4–5) 47.

¹¹⁹ Kalkriese, ma Bramsche város része a mai Németországban, Alsó-Szászországban helyezkedik el.

¹²⁰ McNALLY 2011: 31.

¹²¹ CASSIUS DIO 1955b: (LVI.22.1–2) 47.

¹²² PORKOLÁB 2020: 36.

erdős, hegyes terepen vagy folyón való átkeléséknél állítsanak csapdát az ellenségnek, vagy rajtaütéseket hajtsanak végre, amikor a szemben álló fél felkészületlen vagy nem számít rá.¹²³

Az indirekt hadviselés egyik alkalmazására a germánoknál Kr. u. 50-ben került sor. Tacitus tudósítása szerint a kvád Vannius király¹²⁴ népszerűtlenné vált, és uralma ellen lázadás tört ki a birodalmában. A római történetíró leírása szerint az uralkodó gyalogsága germánokból állt, a lovaságát viszont szarmata zsoldosok alkották. Vannius, a váraira támaszkodva, az ellenség fokozatos kifárasztásával, felőrlésével kívánta megnyerni a háborút. Szarmata lovasai azonban nem vonultak vissza az erősségekbe, hanem azokon kívül portyázva csaptak össze a közeledő ellenséggel. A kvád király ezért kénytelen volt az erődöket hátrahagyva a gyalogságával csatlakozni a szarmatákhoz, de a döntő csatában vereséget szenvedett.¹²⁵ A háború lefolyásában azt láthatjuk, hogy Vannius támogatói és harcosai valószínűleg kevesebben voltak a felkelőkhöz képest. A király viszont helyzeti előnyben lehetett, mert a római történetíró beszámolója szerint megerősített helyekkel, erődökkel rendelkezett, ahol valószínűleg élelmiszert és egyéb tartalékokat birtokolt. A kvád uralkodó tehát ezekre támaszkodva azt akarta elérni, hogy a hegyekben lévő várakat ostromolva az ellenség erői kivérezzenek, illetve ezekről a helyekről indított támadások segítségével felmorzsolódjanak. Tervét a szarmata harcosai húzták keresztbe, akik a síkságon szálltak szembe a lázadók seregével. Mivel Vannius seregének jelentős részét a szarmata zsoldosok teheték ki, nem engedhette meg magának azt, hogy a felkelők megsemmisítsék őket, mert nem maradt volna elég számú katonája elképzelésének megvalósításához. Ezért kényszerűségből vissza kellett térnie a közvetlen, direkt hadviseléshez, és csatát kellett vállalnia a szarmata harcosai oldalán. A csata vereséggel végződött a germán uralkodó számára, aki az összecsapás során életét veszítette.

A megerősített helyekre való visszavonulás és onnan az ellenség kifárasztása később sem volt ismeretlen a germán hadviselésben. Guy Halsall arra mutatott rá, hogy az Itáliát uraló langobárdok¹²⁶ hamar megtanulták, hogy így szálljanak szembe a Gallia irányából érkező frank seregekkel. A brit történész véleménye szerint a területet védő langobárd erők addig maradtak a városok védelmében bezárkózva, amíg a támadó frankok a maláriától és más betegségektől meg nem fogytak, illetve meg nem gyengültek.¹²⁷ Paulus Diaconus beszámolója szerint a 6. század utolsó harmadában a langobárdok több esetben is az indirekt hadviselést alkalmazták a frankok ellen. 584-ben, az itáliai történetíró tudósítása szerint, Maurikiosz bizánci császár¹²⁸ azzal bízta meg II. Childebert frank királyt,¹²⁹ hogy 50 000 arany solidus¹³⁰ fejében űzze ki a langobardokat a félsziget területéről.¹³¹ A frank uralkodó megpróbálta döntő

¹²³ VEGETIUS 1963: (III. 9–10.) 812–817.

¹²⁴ Vannius (ural. Kr. u. 20–50) kvád származású germán király, aki a Dunától északra, a mai Szlovákia területén lévő területeket uralta.

¹²⁵ TACITUS 1961: (XII. 29–30.) 279–280.

¹²⁶ A langobárdok nyugati germán nép, a 6. században Itália területén királyságot hoztak létre.

¹²⁷ HALSALL 2003: 153.

¹²⁸ Maurikiosz bizánci császár (ural. 582–602).

¹²⁹ II. Childebert frank király (ural. 575–596).

¹³⁰ A solidus eredetileg a 4. század elején bevezetett, aranyból vert pénz volt, amely ebben az időben 4,54 gramm aranyat tartalmazott.

¹³¹ PAULUS DIACONUS 1901: (III. 12.) 142.

csatára kényszeríteni a langobárd hadvezetést, de azok a városokban biztonságosan elsáncolták magukat. Paulus Diaconus ezután arról tudósít, hogy patthelyzet alakult ki, a frank király nem tudta a kitűzött céljait elérni, de nem is távozott Itáliából, így a fegyveres konfliktus végül követjárással és megegyezéssel zárult.¹³² Egy évvel később II. Childebert ismét megkísérelte Itáliát megtisztítani a langobárd fegyveresektől, de azok ugyanazt a módszert alkalmazták az offenzív erők ellen, és közben a frankok és az alamannok között is fegyveres konfliktus tört ki, így a támadók ismét dolguk végezetlenül voltak kénytelenek távozni.¹³³ 589-ben II. Childebert elérkezettnek látta az időt, hogy újra a langobárdok ellen vonuljon. A terve továbbra sem változott, a direkt hadviselés segítségével, döntő csatában akarta seregével a döntést kicsikarni. Ebben az évben, a korábbi esztendőkkal ellentétben, a langobárdok felhagytak az eddig alkalmazott taktikájukat, és Authari király¹³⁴ vezetésével megütköztek a frankokkal,¹³⁵ és a csata a langobárd sereg győzelmével zárult.¹³⁶ Egy évvel később, Paulus Diaconus beszámolója szerint, II. Childebert újra fegyvert fogott Maurikiosz császár kérésére, hogy leszámoljon az itáliai langobárdokkal. A középkori krónikás elbeszélése szerint ekkor a frank király változtatott az eddig alkalmazott módszeren, és több részre osztotta seregét, amelyeknek az volt a feladata, hogy az itáliai városokat, erődöket szisztematikusan elfoglalják vagy lerombolják, illetve meghódoltassák, így törve meg a langobárdok védelmének a gerincét.¹³⁷ A hadjárat, az új taktikai elképzeléseknek köszönhetően, kezdetben sikeresen haladt előre, a frank vezérek egészen Veronáig¹³⁸ nyomultak, útközben számos települést meghódoltattak, és több várat, erődöt leromboltak. A frank sereg előretörése miatt a langobárdok is módosítottak defenzív hadviselésükön, és a külön vonuló frank seregeken zsákmányolás közben több esetben rajtaütöttek és szétverték azokat, majd megerősített helyekre vonultak vissza.¹³⁹ A kezdeti sikerek ellenére a háború további menete az előző évekhez hasonlóan játszódott le. A forróság, az élelmiszerhiány és a langobárd rajtaütések miatt a frank sereg nem tudta célját elérni, és a vele szemben álló erőket megsemmisíteni. Az éhségtől gyötört, legyengült frank sereg kénytelen volt a hadjáratot befejezni és visszavonulni Itáliából.¹⁴⁰ Összefoglalva: a háború során a frankok a korszakban megszokott direkt hadviselést alkalmazták, céljuk az ellenség döntő csatában való megsemmisítése lett volna. A langobárdok csatára kényszerítését tehát úgy kívánták elérni, hogy a területet elkezdték kirabolni, illetve pusztítani. A többi esethez hasonlóan a rablás és pusztítás az anyagi haszonszerzés mellett elsősorban a döntő összecsapást készítették elő, és csak másodlagos cél volt az ellenfél erejének felmorzsolása, mint az indirekt hadviselésnél. Ettől függetlenül, ahogy korábban Klodvig frank és Wamba nyugati gót király példájában láthattuk, az erőszak ilyen formában való alkalmazásával is elérhető volt a kitűzött politikai cél. A frank sereggel ellentétben az Itáliát

¹³² PAULUS DIACONUS 1901: (III. 12.) 142; TOURS-I GERGELY 2010: (VI. 42.) 428.

¹³³ PAULUS DIACONUS 1901: (III. 22.) 144.

¹³⁴ Authari langobárd király (ural. 584–590).

¹³⁵ A csata pontos helye nem ismert.

¹³⁶ PAULUS DIACONUS 1901: (III. 29.) 148–149.

¹³⁷ PAULUS DIACONUS 1901: (III. 31.) 151–152.

¹³⁸ Verona itáliai város, ma Olaszország északi részén helyezkedik el.

¹³⁹ PAULUS DIACONUS 1901: (III. 31.) 151.

¹⁴⁰ PAULUS DIACONUS 1901: (III. 31.) 151–152.

védő langobárdok az indirekt hadviselést alkalmazták a támadókkal szemben. Céljuk a frank erők kifárasztása, lassú felőrlése, politikai és katonai céljaik megakadályozása volt. A háborúk folyamán a langobárd sereg, az 589-es év kivételével, ahogy azt már Vannius kvád uralkodó is megkísérelte, a megerősített helyekre, várakra és városokra támaszkodva, magukat elsáncolva, arra törekedett, hogy a frank seregek utánpótlásának megnehezítésével és rajtaütések segítségével a frankok erejét csökkentsék, fokozatosan erodálják. A langobárdok tevékenysége mellett a frankok hatékonyságát tovább csökkentették az éghajlati sajátosságok, mint például a forróság és a különféle betegségek feltűnése. A 6. század utolsó harmadában lejátszódott frank–langobárd háborúban utóbbiak sikeresen alkalmazták az indirekt hadviselés eszközeit, a frankok nem voltak képesek akarataikat erőszak útján rákényszeríteni a védőkre, emellett a fosztogatások és a pusztítások sem lehettek olyan mértékűek, hogy a langobárdok hatalmát aláássák.

Az indirekt hadviselés irreguláris típusa sem volt ismeretlen a germán népek hadviselésében. Az ellenfél felőrlésére és kifárasztására való törekvés egyik eklatáns példája a 8. század utolsó harmadában vívott frank–szász háború volt. A hosszára elnyúlt fegyveres konfliktus a kor szintjén jól dokumentált, mind az akkori történeti munkák, mind az évkönyvek beszámoltak róla. Nagy Károly hódításai közül a leghosszabb fegyveres konfliktus és a legtovább elhúzódó küzdelem a szászok ellen vívott háborúk sorozata volt. A frank történelmi emlékezetben is súlyos és hosszan tartó fegyveres konfliktusként élt ez a háború. Einhard frank történetíró¹⁴¹ a *Vita Karoli Magni* című művében úgy jellemezte ezt a küzdelmet, hogy nem volt még háború, amelyet a frankok ennyi sok keserűséggel viseltek, és ennyi sok fáradságba ne került volna.¹⁴²

Nagy Károly frank uralkodó 772-ben azzal a céllal küldte seregét a szász területekre, hogy azt birodalmához csatolja,¹⁴³ és az ott élőket a keresztény vallásra térítse.¹⁴⁴ A háború elején, a kor szokásának megfelelően, a serege pusztítani kezdte a szász területeket, és lerombolták a szász vallási élet legnagyobb jelképét, az Irminsult.¹⁴⁵ Céljuk az volt, hogy a szászokat ezzel döntő csatára vagy a teljes behódolás elfogadására kényszerítsék. A frank uralkodó előtt a szász arisztokrácia meghódolt, de a társadalom széles rétegei a fegyveres ellenállást választották.¹⁴⁶

A szász vezetés Eresburg¹⁴⁷ eleste és számos harctéri vereség hatására felismerte azt, hogy direkt hadviseléssel nem szállhat szembe a korszak egyik vezető katonai nagyhatalmával, ezért olyan indirekt harcmodort választott, amelyet a modern hadtudomány gerilla-hadviselésnek nevez. A szász harcosok a háború folyamán olyan eljárásokat és módszereket alkalmaztak, amelyeket később a modern gerilla-teoretikusok is lejegyeztek és a harcok megvívásához fontosnak tartottak, és ezek használatával voltak képesek eredményeket, sikereket elérni. A háború folyamán megfigyelhető, hogy a harci cselekményekbe a két fél különböző elképzeléssel, koncepcióval kezdett bele, majd fokozatosan mindketten változtattak.

¹⁴¹ Einhard (775–840) frank történetíró.

¹⁴² EINHARD 1880: 7.

¹⁴³ *Annales regni francorum* 2021: 107–123.

¹⁴⁴ *Annales regni francorum* 2021: 78–79.

¹⁴⁵ *Annales regni francorum* 2021: 86–87.

¹⁴⁶ *Annales regni francorum* 2021: 63–65.

¹⁴⁷ Eresburg a mai Németországban, Észak-Rajna–Vesztfália tartományban, Obermarsberg mellett fekszik.

A szászoknál, a háború elején elszenvedett vereségek hatására, az indirekt, gerilla-harcmodor váltja fel a korábbi direkt hadviselést, amelyben nem döntő csapást akartak mérni a frankokra, hanem folyamatos rajtaütések segítségével próbálták kifárasztani az ellenfelet és elrettenteni a harc folytatásától, ahogy korábban Vannius is megkísérelte. Ebben segítségükre volt a terep és a népi támogatás, amelyre több példát is láthatunk a háború folyamán. 775-ben például a frank hadjárat során az élelmet gyűjtő, fosztogató frank katonák közé szász harcosok szivárogtak be, majd elvegyültek köztük. A szászok együtt vonultak be a frankokkal a táborukba, majd megvárták a sötétedést és azt, hogy a katonák nyugovóra térjenek. Az éjszaka folyamán a behatolók támadásba lendültek, és számos alvó, illetve meglepett frank katonával végeztek. Amikor már kellő létszámú frank ébredt fel és vette fel a harcot a támadókkal, a szászok beszüntették a támadást és visszavonultak az erdőbe.¹⁴⁸

Emellett a kisebb frank települések és katonai célpontok mellett a szász harcosok egyházi birtokokat, létesítményeket is megtámadtak. A szász csapatok legnagyobb szabású támadássorozata a frank egyházi intézmények ellen 778-ban történt. A 777-es évben a szász erőket vezető Widukindnek és harcosainak a dán területekre kellett visszavonulniuk, és ott újrendezni soraikat. A következő évben, mialatt Nagy Károly a mai Spanyolország területén tartózkodott, Widukind visszatért harcosaival, és a Rajna mentén, a mai Deutz¹⁴⁹ irányába, dél felé vonult seregével. A folyóparton haladva a szászok folyamatos rajtaütéseket és támadásokat intéztek az ottani, az *Annales regni francorum* által pontosan meg nem nevezett polgári és egyházi célpontok ellen. Nagy Károly sereget küldött a szász támadások megfékezésére, de a behatolók nem bocsátkoztak a frankok ellen kétes kimenetelű küzdelemben, hanem visszatértek a szász területekre.¹⁵⁰

A harcok előrehaladtával hadviselésük a korszak konvencionális hadviseléséhez hasonult, céljuk a frank sereg döntő megsemmisítése lett a direkt hadviselés eszközeivel. A szászok, Widukind vezetésével, 782-ben ezért a Süntel-dombnál¹⁵¹ csatában mérték össze az erejüket a Theoderik¹⁵² vezette frank sereggel. A szászok jól választották meg a csatateret, és a frank sereg egy részének fegyelmezetlensége miatt sikerült elérniük győzelmet, ahogy az előző fejezetben láthattuk.¹⁵³ A következő évben mindkét fél döntő csatára szánta el magát. Nagy Károly végső csapást kívánt mérni a szászokra, akik az előző év sikere és a verdeni mérszárlás¹⁵⁴ miatt felhagytak a felőrlésre építő, irreguláris hadviseléssel, és szintén a harcmezőn a direkt hadviseléssel akartak leszámolni a frank király seregével. A Hase folyónál kibontakozó döntő csatában azonban a szászok vereséget szenvedtek.¹⁵⁵

¹⁴⁸ *Annales regni francorum* 2021: 78–81.

¹⁴⁹ Deutz ma Köln része, Németországban, Észak-Rajna–Vesztfália tartományban helyezkedik el.

¹⁵⁰ *Annales regni francorum* 2021: 92–93.

¹⁵¹ A Süntel-domb Németországban, Alsó-Szászország tartományban, a Weser-hegységben helyezkedik el.

¹⁵² Theoderik, Nagy Károly király rokona (*propinquus regis*), pontos rokonsági fok nem ismert az uralkodóval. Theoderik volt a 782-ben, a szász csapatok ellen küldött második frank sereg vezetője. Pontos születési ideje nem ismert, 804-ben halt meg.

¹⁵³ *Annales regni francorum* 2021: 110–113.

¹⁵⁴ A frank vereség után Nagy Károly személyesen jelent meg seregével a szász területeken, és még ebben az évben, a Verdenben összehívott gyűlésen 4500 feltételezett felkelőt végeztetett ki (*Annales regni francorum* 2021: 112–115.).

¹⁵⁵ *Annales regni francorum* 2021: 116–117. A csata pontos helyszíne nem ismert.

A frank hadvezetés, a szászokkal ellentétben, a háború elején kereste a döntő csata megvívásának lehetőségét, amelynek célja a szász ellenállás felszámolása és a behódolás kikényszerítése lett volna. Azonban 784-ig a frank csapatok nem voltak képesek a teljes szász területet ellenőrizni, és az ellenséges harcosokat döntő csatára kényszeríteni. Ebből az következett, hogy a meg nem szállt területekről, a szászok részéről, a frank csapatok és a Karoling határterületek állandó veszélynek voltak kitéve. Erre válaszul a frankok megváltoztatták a módszereiket, a szászok fokozatos kifárasztására és megtörésére törekedtek; gyakori volt a túszok szedése, a szász arisztokrata ifjak túszul ejtése és frank nevelésben való részesítése, illetve a szász társadalom többi részét gyakorta hurcolták el és osztották be frank egyházi birtokokon munkavégzésre. Emellett tömeges deportálásokat és kivégzéseket is alkalmaztak.¹⁵⁶ A szász ellenállást akkor tudták végleg megtörni, amikor egész Szászországot egy teljes télen át képesek voltak megszállni és a szász harcosokat folyamatos nyomás alá helyezni. A szász csapatok a háború során jól használták ki a terep adta lehetőségeket, elsősorban az erdővel borított hegységeket használták bázisüregként, ahol a csapatokat rejtve tudták mozgatni és rajtaütéseket végrehajtani a frankok ellen. Widukind, a szász vezér szerepe is jelentős volt a szász hadi sikerekben, nemcsak a hadműveleteket volt képes hatékonyan megtervezni és levezényelni, hanem a több törzsből és társadalmi rétegből származó heterogén sereget is hosszú ideig egyben tartani és moráljukat megőrizni.¹⁵⁷ A szász harcosok tehát pontosan követték a modern gerilla-teoretikusok elképzeléseit, és ezzel hosszú ideig sikeresen szembe tudtak szállni a Frank Birodalommal. A szász sereg mögött a népi támogatás folyamatos volt, amely egyszerre eredt a sikerekből származó lelkesedésből és a frankok elleni gyűlöletből, így a harcéri veszteségeket hosszú ideig pótolni tudták.

Konklúzió

Az előző fejezetekben láthattuk, hogy a germán hadikultúra milyen elemeket használt fel hadművészetében. A legtöbb esetben a direkt hadviselést alkalmazta céljai elérésére, elsődleges cél az ellenséges haderő megsemmisítése volt, és hódító háború esetén az általa birtokolt területnek az elfoglalása. Ebben a harcéljárásban a *bié* típusú hadviselést helyezték előtérbe, amelynek során a szemben álló felet nyílt csatában törekedtek rövid időn belül megsemmisíteni. Abban az esetben, ha az ellenfél ereje nagyobb volt, azért, hogy javítsanak az esélyeken, a *métis* típusú harcmodort is alkalmazták. A terep adottságait kihasználva, a hadicselek segítségével olyan hátrányos helyzetbe hozták az ellenfelet, hogy le tudják győzni és döntő csapást mérjenek rá.

Az ellenfél közvetlen megsemmisítését célzó erőszak mellett a germán népek az indirekt hadviselést is alkalmazták. Ebben az esetben az ellenfél erejének a lassú felmorzsolásával és moráljának megtörésével kívánták a céljaikat elérni. Ezt a módszert alkalmanként a különböző germán uralkodók is használták reguláris formában, amely során a városokra és erődökre támaszkodva morzsolták fel az ellenség erejét,

¹⁵⁶ REMBOLD 2018: 54–56.

¹⁵⁷ NICOLLE 2014: 26–27.

mint amelyről a frank–langobárd háborúk esetében volt szó. Az indirekt hadviselés irreguláris formája, a gerilla- vagy partizánharcmodor sem volt idegen a számukra. Ebben az esetben szintén az ellenség erejének és moráljának erodálása volt a cél, de itt általában nem egy királyság vagy törzs vette fel a harcot az agresszorral, hanem egyes összetételű felkelő sereg, amely a terepviszonyokra támaszkodva próbálta céljait megvalósítani.

A két hadviselési módot egyesesen is felhasználták. Ez általában azt jelentette, hogy ha a védekező fél megerősített helyekre vonult vissza, akkor a támadó az indirekt hadviselés eszközeit használva próbálta ebből az előnyös helyzetéből kimozdítani. Ez általában az adott terület módszeres kirablását és elpusztítását jelentette. Fontos megjegyezni azonban, hogy elsődleges célja a közvetlen harcérrintkezés, nyílt csata kierőszakolása volt, és csak ezután következett a zsákmányszerzés és az ellenfél erejének az aláásása. Az indirekt módszerek alkalmazása tehát kiegészítő jellegű, a cél az ellenfél direkt harcmodorra való kényszerítése. Ez akkor is igaz volt, ha bizonyos esetekben az indirekt módszerekkel is le tudták zárni a konfliktust és elérték politikai céljaikat.

Felhasznált irodalom

- Annales regni francorum*. Frank királyi évkönyvek (2021). Ford. Darvas Mátyás. Budapest: Magyarországi Intézet.
- BODA Mihály (2021): *A katonai erények. Hadtörténelmi példákkal szemléltetett katonai etikai elmélet*. Budapest: Ludovika. Online: <http://real.mtak.hu/id/eprint/157472>
- BODA Mihály (2023): *A katonai erények története. Katonai személyiségjegyek Nyugat-Európában és Magyarországon az ókortól a 20. század végéig*. Budapest: Ludovika.
- CAESAR, Caius Iulius (1964): *A gall háború*. Ford. Szepessy Tibor. Budapest: Európa.
- CASSIUS DIO (1955a): *Roman History. Book LI–LV*. Ford. Earnest Cary. London–Cambridge: William Heineman Ltd. – Harvard University Press.
- CASSIUS DIO (1955b): *Roman History. Book LVI–LX*. Earnest Cary. London–Cambridge: William Heineman Ltd. – Harvard University Press.
- CLAUSEWITZ, Carl von (2014): *A háborúról*. Ford. Szabó Júlia. Budapest: Zrínyi.
- DUMÉZIL, George (1971): *Mythe et Épopée II. Types épiques indo-européens. Un héros, un sorcier, un roi*. Paris: Nrf-Gallimard Bibliothèque des Sciences Humaines. Online: <https://doi.org/10.14375/NP.9782070277971>
- EINHARD (1880): *Nagy Károly élete*. Ford. Dékány Kálmán. Budapest: Franklin Társulat.
- FORGÁCS Balázs (2009): *Hadelmélet. A magyar katonai gondolkodás története és a hadikultúrák*. Budapest: Dialóg Campus. Online: www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/5.%20Forg%C3%A1cs%20jegyzet.pdf
- HALSALL, Guy (2003): *Warfare and Society in the Barbarian West, 450–900*. London – New York: Routledge. Online: https://antiquities.ucoz.ru/_ld/0/37_Barbarian_West_.pdf
- JULIAN OF TOLEDO (2005): *The Story of Wamba*. Ford. Joaquín Martínez Pizarro. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press.
- KALDOR, Mary (2012): *New and Old Wars*. Cambridge: Polity Press.
- KEEGAN, John (1994): *A History of Warfare*. New York: Vintage Books.

- KISS P. Attila (2022): *Ki hagyná el Ásiát, Africát, vagy Italiát, hogy Germániába menjen? Germánok a Kárpát-medencében*. Budapest: PPKE BTK Régészettudományi Intézet.
- KOVÁCS Jenő (1995): *Katonai stratégia és hadikultúrák (Komplex kutatási téma) II. Kézirat*. (NKE EKKL HHK Kari Könyvtár).
- LEE, Wayne E. (2020): Warfare and Culture. In LEE, Wayne E. (szerk.): *Warfare and Culture of in World History*. New York: New York University Press. Online: <https://doi.org/10.18574/nyu/9781479844265.001.0001>
- MACDOWALL, Simon – McBRIDE, Angus (1996): *Germanic Warrior, 236–568 AD*. London: Osprey.
- MARCELLINUS AMMIANUS (1993): *Róma története*. Ford. Szepesy Gyula. Budapest: Európa.
- MCNALLY, Michael (2011): *Teutoburg Forest AD 9. The Destruction of Varus and His Legions*. Oxford: Osprey.
- NICOLLE, David (2014): *The Conquest of Saxony ad 782–785*. Oxford: Osprey.
- PAULUS DIACONUS (1901): *Historia Langobardorum*. Ford. Gombos F. Albin. Brassó: Brassói Lapok.
- PORKOLÁB Imre (2020): *Az aszimmetrikus hadviselés adaptációja. A tradicionális és irreguláris hadikultúrák vizsgálata*. Budapest: Dialóg Campus. Online: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15904/576_aszimmetrikus_hadviseles.pdf
- REMBOLD, Ingrid (2018): *Conquest and Christianisation*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/9781108164597>
- TACITUS, Publius Cornelius (1961): *Germania*. Ford. Borzsák István. Budapest: Gondolat.
- TOURS-I GERGELY (2010): *Korunk története. A frankok története*. Ford. Mezei Mónika – Adamik Tamás. Pozsony: Kalligram.
- VEGETIUS, Publius Flavius (1963): *A hadtudomány foglalatja*. Ford. Várady László. In HAHN István (szerk.): *A hadművészet ókori klasszikusai*. Budapest: Zrínyi.
- VELLEIUS PATERCULUS, C. (1896): *Róma története*. Ford. Szölgémy Ferencz. Budapest: Franklin Társulat.